

МОЎНАЯ НОРМА ЯК ПРАДМЕТ НАВУКОВАГА ДАСЛЕДАВАННЯ

Сямёнава А.У., Сяўрук А.Э.

Сярэдняя школа № 7 г. Баранавічы

Перабудова не толькі сістэмы адукацыі, але і ўсяго грамадства Рэспублікі Беларусь, фарміраванне высокай свядомасці кожнага яе насельніка немагчыма без высокай культуры мыслення. А яно, як вядома, непарыўна звязана з мовай. Па гэтай прычыне праблема культуры маўлення сродкаў масавай інфармацыі, у прыватнасці мовы публіцыстыкі, з'яўляецца адной з найбольш актуальных і шырока абмяркоўваецца ў тэарэтычнай і практычнай лінгвістыцы.

Паколькі публіцыстычнае маўленне звернута да шматлікай і разнастайнай аўдыторыі, яно павінна быць агульнапрынятым і агульнаразумелым, гэта значыць адпавядаць нормам беларускай літаратурнай мовы. Аднак публіцыстыка аб'ектыўна не можа поўнасю захоўваць усталяваныя нормы літаратурнай мовы, бо час ад узнікнення ў маўленчай практыцы новага слова да замацавання ў слоўніках становіцца перыядам яго засваення, а гэта выклікае непазбежнае сутыкненне тэорыі і практыкі. З прычыны гэтага існуе супярэчлівасць паміж неабходнасцю захавання нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, што спрыяе павышэнню культуры маўлення, і неабходнасцю адхілення ад існуючых нормаў у сувязі з творчым развіццём беларускай мовы. Праблема да канца не вырашана і патрабуе далейшай распрацоўкі.

Варта пагадзіцца з Т. І. Тамашэвіч, што норма характарызуецца як сацыяльны рэгулятар маўленчай дзейнасці, арыентаванай на літаратурнае (узорнае і правільнае) выкарыстанне. Але норма – з'ява дынамічная, а не статычная: развіваецца мова – змяняюцца і нормы. Зразумела, што ў працэсе гэтага развіцця і зменлівасці носьбіты мовы могуць дапускаць памылкі ў выкарыстанні моўных адзінак [2, с. 22].

Што да прыкмет моўных норм, то вылучаюць наступныя: адносная ўстойлівасць, тыповасць, распаўсюджанасць, адпаведнасць узусу і магчымасцям сістэмы мовы, пераважнасць і абавязковасць, адлюстраванне рэальных тэндэнцый развіцця мовы [3, с. 17].

Варта адзначыць, што вучоныя адрозніваюць нарматыўнасць мовы ад нармалізацыі мовы. Нарматыўнасць – гэта афіцыйная замацаванасць ці традыцыйная агульнапрынятая літаратурных норм, а нармалізацыя – працэс выпрацоўкі літаратурных норм. К. С. Гарбачэвіч лічыць, што прызнанне нарматыўнасці моўнага факта павінна абавязкова набыць трох прымет:

1) моўнага узусу; 2) адпаведнасці гэтага моўнага выразу магчымасцям сістэмы літаратурнай мовы (з улікам яе гістарычнай перабудовы); 3) грамадскага адабрэння дадзенага моўнага узусу [1, с. 49].

Нармалізацыя беларускай мовы ўмоўна разглядаецца як выпрацоўка літаратурных норм на ўсіх моўных узроўнях у перыяды да 1933 г., на працягу 1933–1957 гг. і пасля 1957 г. Першы перыяд (да 1933 г.) характарызуецца як працэс выпрацоўкі і стабілізацыі літаратурных норм на нацыянальнай глебе. Другі перыяд (1933–1957 гг.) – працэс збліжэння выпрацаваных норм з рускамоўнымі. Трэці (пасля 1957 гг.) – вызваленне ад рускамоўнага ўплыву [2, с. 6].

Важна адзначыць, што назіраецца шмат нявысветленых і спрэчных момантаў у вывучэнні моўнай нормы. Так, не раскрыта да канца прырода моўнай нормы, няма дакладнага апісання сістэмы нормаў сучаснай мовы, не ва ўсіх выпадках устаноўлены напрамкі іх развіцця. Гэта тлумачыцца, на думку К. С. Гарбачэвіча, і складанасцю дадзенага лінгвістычнага паняцця (наяўнасцю некалькіх, часам супярэчлівых прымет), і яго двухпланавасцю (норма пісьмовага і норма вуснага маўлення), і інтэнсіўным узаемапраганіненнем стыляў сучаснай літаратурнай мовы, і анамаліямі ў акцэнталагічным і граматычным ладзе, і іншым [3, с. 9].

Як адзначаюць лінгвісты, літаратурная норма – катэгорыя гістарычная, адносна ўстойлівая і адначасова зменлівая. Гэта значыць, што ў працэсе моўнай эвалюцыі норма рухаецца ад старой да новай якасці і дапускае ў сваіх межах варыянты. З цягам часу адны з гэтых форм могуць устарэць і не быць разнастайнымі.

Трэба адзначыць, што з’ява варыянтнасці трывала прыцягвае ўвагу даследчыкаў. Апошнім часам яна стала асноўным аб’ектам вывучэння новага раздзела мовазнаўства – арталогіі – навукі аб правільнасці мовы. Праблема варыянтаў і іх адносін да нормы распрацоўваецца даследчыкамі на розным матэрыяле – арфаэпічным, лексічным, граматычным, адпаведна апісаны і розныя віды варыянтаў у сучаснай мове [3, с. 44].

На думку І. Р. Шкрабы, у межах моўнай стратыфікацыі ўзаемадачынненні нормы і варыянтнасці можна акрэсліць наступным чынам.

Фанетычныя варыянты, адлюстроўваючы сістэму мовы і грунтуючыся на ёй, характарызуюцца значнай устойлівасцю і паслядоўнай кадыфікаванасцю. Калі ж варыянты ёсць адбіткам дзеяння старажытных фанетычных законаў, што не ўпісваюцца ў сістэму сучасных фанетычных асаблівасцей, то адзначаюцца парушэнні нормы (так, *квелы* (да *кволы*) і *нядэшылы* (да *нядошылы*) як вынік адступлення ад закону пераходу [e] у [o] ёсць парушэнне нормы).

Марфалагічныя нормы не пазбаўлены варыяцыйнасці, прычым яна ўласціва ім у большай ступені, чым фанетычным. Тлумачэнне гэтаму ў тым, што імкненне да генералізацыі марфалагічных заканамернасцей спрыяе пашырэнню іх на новыя адзінкі, інакш адбываецца перанос адносін, што ахоплівае адну пару варыянтных адзінак, на іншую пару: у межах дапушчальнай нормы *адзяюся*, аднак *сумняваюся* пры падабенстве *адзявацца* – *сумнявацца*, у выніку фармальнага выроўнівання маем ненарматыўны варыянт па аналогіі – *сумняюся*.

Найбольш шырока кадыфікаваныя варыянты прадстаўлены ў сферы словаўтварэння: *вобзем* – *вобземлю*, *выветраць* – *выветрыцца*, *літургійны* –

літургічны, непаваротны – непаваротлівы, выкрывальны – выкрываўчы, калатня – калатнеча, кравецтва – краўцоўства, ласіца – ласка, суседзіць – суседнічаць, лячыць – лекаваць, багамол – багамолец, рылаты – рыласты, пастушыны – пастухоўскі, лісцяны – лісцвяны, стыгма – стыгмат і інш. [4, с. 48].

Калі размеркаваць варыянты паводле характару іх адносін да літаратурнай нормы, то можна вылучыць некалькі груп такіх моўных фактаў:

1) варыянты, што выходзяць за межы літаратурнай нормы: *бруштын (буриштын), салаш (шалаш), гіранічны (іранічны), чарэсня (чарэшня), квасоля (фасоля) і інш. [4, с. 49];*

2) варыянты, якія прымаюцца літаратурнай нормай і не адрозніваюцца ва ўжыванні якой-небудзь стылістычнай афарбоўкай: *змоўчаць – змаўчаць, высакароднасць – высакародства, настурка – настурцыя, цараваць – царстваваць і інш. [4, с. 50];*

3) варыянты, якія знаходзяцца на мяжы літаратурнай мовы, яны стылістычна пазначаны і ўжываюцца ў вусных разнавіднасцях мовы: *каміны – коміны, каўняры – каўнеры, мары – моры, балаты – балоты і інш. [4, с. 51].*

Такім чынам, рэзюмуючы сказанае, можам зрабіць вывад, што варыянтнасць – гэта параджэнне аб'ектыўных законаў развіцця моўнай сістэмы, выяўленне яе дынамічнасці, своеасаблівая форма эвалюцыі мовы. Варыянты існуюць на ўсіх моўных узроўнях. Нормы, заснаваныя на выбары варыянтаў, маюць, як правіла, верагоднасны характар, г. зн. патрабуюць ад носьбіта мовы свядомага стаўлення да рэкамендацый, уліку задумы, намераў і характару зносін, іх мэт і магчымых вынікаў. Лічым, што, каб ад заканамерных вар'іраванняў моўных сродкаў адрозніваць памылкі, ці ненарматыўныя варыянты, трэба ведаць норму.

Літаратура

1. Горбачевич, К. С. Вариантность слова и языковая норма / К. С. Горбачевич. – Ленинград: Наука, 1978. – 120 с.
2. Тамашэвіч, Т. І. Культура і тэхніка маўлення / Т. І. Тамашэвіч. – Гродна : ГрДУ, 2003. – 137 с.
3. Горбачевич, К. С. Изменение норм русского литературного языка / К. С. Горбачевич. – Ленинград: Наука, 1971. – 123 с.
4. Шкраба, І. Р. Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове / І. Р. Шкраба. – Мінск: ТАА «Асар », 2004. – 120 с.